

МОВОЗНАВСТВО

ЗМІНИ В ГРАМАТИЧНОМУ ВИРАЖЕННІ СЕМАНТИКИ ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ПЕРШИХ ДВОХ ДЕСЯТИРІЧ XXI СТОРІЧЧЯ

ЛАРИСА КОЛІБАБА

Інститут української мови НАН України, Київ – Україна
kolibaba79@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7063-5309

ZMIANY W SPOSOBIE GRAMATYCZNEGO WYRAŻENIA SEMANTYKI CZASU W UKRAIŃSKIM JĘZYKU LITERACKIM PIERWSZYCH DWÓCH DEKAD XXI WIEKU

ŁARYSA KOLIBABA

Instytut Języka Ukraińskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Kijów – Ukraina

STRESZCZENIE. W ukraińskim języku literackim pierwszych dwóch dekad XXI wieku obserwujemy równoczesne funkcjonowanie kilku gramatycznych typów wyrażen temporalnych, które składają się z rzeczownika w przypadku zależnym lub wyrażenia przyimkowego oraz określenia przydawki (przymiotnika, zaimka, liczebnika) będącego z nim w związku zgody. Ta różnorodność gramatycznych form wyrażen temporalnych wynika ze zmian w gramatycznym modelowaniu semantyki czasu. Poniższy artykuł ma na celu analizę zmian, jakie zaszły w gramatycznym wyrażeniu semantyki czasu w ciągu ostatnich stu lat funkcjonowania ukraińskiego języka literackiego, oraz ustalenie, które z wyrażen temporalnych są zgodne z wieloletnią tradycją języka ukraińskiego. Najwięcej uwagi poświęcono przede wszystkim tym strukturom gramatycznym, które są aktywnie wykorzystywane w praktyce językowej XXI wieku. Na podstawie analizy źródeł leksykograficznych i naukowych pochodzących z różnych okresów chronologicznych określono cechy semantyczne i składniowe wyrażen temporalnych, co umożliwiło opracowanie i zaproponowanie praktycznych zaleceń dotyczących ich prawidłowego i właściwego wykorzystania.

Słowa kluczowe: wyrażenie temporalne, rzeczownik, forma gramatyczna, dopełniacz czasu, narzędnik czasu

CHANGES IN THE GRAMMATICAL
REPRESENTATION
OF THE TIME SEMANTICS
IN THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE
OF THE FIRST TWO DECADES OF THE 21ST CENTURY

LARYSA KOLIBABA

Institute of the Ukrainian Language of The National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv – Ukraine

ABSTRACT. In the Ukrainian literary language of the first two decades of the 21st century we can observe the simultaneous functioning of several grammatical varieties of temporal construction, consisting of the case or prepositional-case form of the noun and the agreed attributive component (adjective, pronoun, numeral). This variability of grammatical forms of temporal construction predefines changes in the grammatical design of the semantics of time. The diversity of grammatical forms of temporal construction causes difficulties related to the problems of their priority and accordance with modern grammatical norms. The aim of this article is to analyze the changes that have occurred in the grammatical expression of the semantics of time over the past hundred years of Ukrainian literary language, and to establish which of the temporal constructions correspond to the long-standing Ukrainian tradition. Attention is focused primarily on those grammatical constructions that are actively used in the language practice of the 21st century. Based on the analysis of lexicographic and scientific sources of different chronological sections, the semantic and syntactic features of these temporal constructions are determined, which allowed practical recommendations for their correct and appropriate use to be developed and proposed.

Keywords: temporal construction, noun, morphological form, genitive case of time, instrumental case of time

Морфологічну (відмінкову) форму іменника визначає граматична норма. Традиційне витлумачення граматичної норми як сукупності морфологічних та синтаксичних норм передбачає „наявність системи регламентацій кодифікованого використання усталених правил сполучуваності, диференціювання слів за родами й числами, вияв закономірностей співвідношення між ступеньованими формами, корелювання видових форм та багато іншого” [Загнітко 2015: 14].

Граматичні норми сучасної української літературної мови, попри їхню відносну стабільність на тлі інших мовних норм, із часом також зазнають змін, особливістю яких є їхня зумовленість не внутрішніми закономірностями розвитку мови, а зовнішніми чинниками ідеологічного характеру. Після здобуття Україною незалежності зрушення в суспільно-політичному житті держави вможливили її національну й мовну відбудову, унаслідок чого з 90-х

рр. XX ст. спостерігаємо поступове відновлення після тривалої перерви тих питомих, історично сформованих, особливостей української літературної мови, які визначають її національну специфіку.

У мовній практиці перших двох десятиріч XXI ст. помітні зміни в граматичному оформленні семантики часу: замість прийменниково-відмінкових іменникових конструкцій, спільних із російською мовою, значно вживанішими стали відмінкові форми, поширені в українській народній мові, – безприйменниковий родовий і безприйменниковий орудний відмінки, місцевий відмінок із прийменником *по* та родовий відмінок із прийменником *від*. Водночас форми знахідного та місцевого відмінків із прийменниками *у* (*в*), *на* також продовжують функціювати в мовній практиці, що спричиняє конкуренцію граматичних засобів у передаванні семантики часу. З огляду на розмаїття часових зворотів, наявних у сучасному мовному обігові, пересічному мовцеві складно зорієнтуватися у виборі граматично правильної конструкції. Саме тому **мета** пропонованої статті – проаналізувати зміни, що відбулися в граматичному вираженні семантики часу в українській літературній мові за останні сто років (від 20–30-х рр. XX ст. і до сьогодні), та встановити, які із часових зворотів відповідають багаторічній українськомовній традиції.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) коротко схарактеризувати морфологічні різновиди часових зворотів, найуживаніші в українській літературній мові останнього сторіччя; 2) виявити основні зміни, що відбулися в їх граматичному оформленні; 3) на підставі аналізу лексикографічних та наукових джерел різних хронологічних зрізів довести, що безприйменникові форми родового відмінка часу та орудного відмінка часу, форми місцевого відмінка з прийменником *по* й родового відмінка з прийменником *від* є питомими українськими засобами передавання семантики часу, яким потрібно віддавати перевагу в сучасному мововжиткові; 4) визначити семантико-синтаксичні особливості безприйменникових форм родового відмінка часу та орудного відмінка часу; 5) простежити закономірності вжитку форм місцевого відмінка з прийменником *по* та родового відмінка з прийменником *від* у мовній практиці XXI ст.; 6) випрацювати й запропонувати практичні рекомендації щодо граматично правильного й доречного вжитку часових зворотів у сучасній українській літературній мові.

„Українська мова, – зауважував С. Смеречинський, – має багато всіляких часових конструкцій, щоб віддавати часові поняття, стосунки, відтінки тощо” [Смеречинський 2021: 41]. За спостереженнями дослідника, часову функцію виконують переважно родовий, орудний, місцевий та знахідний відмінки (як без прийменників, так із прийменниками), проте з-поміж усіх безприйменникових часових конструкцій, властивих українській мові, „звороти з іменниками у родовому без ніякого прийменника” – „це найпоширеніша й найпопулярніша” [Смеречинський 2021: 41].

Тенденція передавати значення точно визначеного, конкретного часового моменту **формами родового безприйменникового відмінка іменників** властива українській народній мові, про що свідчать фольклорні та етнографічні матеріали. Водночас вона була поширена понад сто років тому – у 20-х рр. ХХ ст. – і в українській літературній мові, зокрема в художній літературі, публіцистиці, наукових текстах та лексикографічних джерелах. Цю тенденцію, крім С. Смеречинського, теоретично обґрунтували й обстоювали Є. Тимченко, О. Курило, М. Наконечний, М. Сулима, М. Гладкий, О. Синявський, а згодом – Б. Антоненко-Давидович, Ю. Шевельов та інші мовознавці. Часові звороти з безприйменниковими формами родового відмінка іменників вони кваліфікували як *родовий відмінок часу* [Наконечний 1928: 146; Синявський 2018: 245; Антоненко-Давидович 2010: 28; Шевельов 2012: 204 та ін.].

У публіцистичному та науковому стилях української літературної мови перших двох десятиріч ХХІ ст. безприйменниковими формами родового відмінка часу мовці послуговуються дедалі активніше. Це можна пояснити двома основними причинами: 1) прагненням унормувати граматичну систему української літературної мови на національній основі, надати граматичним формам національної самобутності; 2) загальною тенденцією до оновлення та візноманітнення традиційних виражальних мовних засобів.

Характерною синтаксичною особливістю родового відмінка часу, яку відзначають усі дослідники, є те, що звороти із цим відмінком можливі лише за умови поєднання іменника з означальним елементом – „прикметниковим додатком”, тобто „погодженим” із ним прикметником або словом, яке функціює в ролі прикметника (займенником або числівником) на зразок: *того, того самого, цього, цього самого, такого, одного, якогось, першого, останнього, пізнього, минулого, наступного, літнього, зимового, темного, щасливого* і под. [Наконечний 1928: 146; Синявський 2018: 245; Смеречинський 1932: 41; Антоненко-Давидович 2010: 28; Шевельов 2012: 204; Габай 2011: 56]. За висновками Є. Тимченка, родовий відмінок передавав часові поняття самим лише іменником, без „прикметникового додатка” тільки у „давніх мовах”. „У слов'янських мовах таких конструкцій уже немає”, – констатував він [Тимченко 1913: 130]. Загалом же потребу вживати означення при родовому відмінкові часу І.І. Слинко вмотивовує партитивним характером цього відмінка: називаючи не весь часовий період, а лише його частину, мовець, природно змушений чимось виокремити його, підкреслити, уточнити [Слинко 1968: 10].

У сучасній публіцистиці роль означального елемента в часових зворотах із родовим відмінком здебільшого виконують прикметники та займенники, пор.: ...*відпочивати в Ялті цього червня* (телеканал „1 + 1”, 16.07.2005); ...*вирішивши туманного ранку переплисти невеличке озерце, коли туман розсіється, несподівано з'ясуєте, що ви опинились посеред Дніпра* (газета „Українська правда”, 22.01.2010); *Наступного дня депутати тієї ж політич-*

ної сили знову відвідали суд (газета „Дзеркало тижня”, 04.02.2010); *На сцену цього вечора вийдуть 26 учасників пісенного конкурсу* (інформаційна агенція УНІАН, 05.13.2017); [Ведуча до співачки:] *Цього сезону ти приміряла тренерське крісло* (телеканал „1 + 1”, 04.04.2021); *Чим жили цього вівторка українці?* (телеканал „Україна”, 27.04.2021) та ін.

У наукових текстах ХХІ ст. помітна активізація вжитку часових безприйменникових конструкцій родового відмінка іменників, поєднаних із порядковими числівниками, які в сучасній українській граматиці зараховано до відчислівникових прикметників [ГраMATика... 2017: 267], пор.: **39 року до н. е.** Вергілій опублікував „Буколіки”, що справили велике враження на громадськість (Зарубіжна літ-ра. 8 клас: підручник для загальноосвіт. навч. закл. / В.В. Паращич, Г.Є. Фефілова. Харків: Вид. група „Основа”, 2016, с. 96); **1971 р.** надруковано „Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник” І.С. Олійника та М.М. Сидоренка <...>. **1978 р.** зі змінами, уточненнями й доповненнями цей словник перевидано (Т. Цимбалюк-Скопненко 2018); **2017 р.** опубліковано дві книги „Словника української мови: Додаткового тому” (Н. Сніжко 2018); Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича **2020 року** урочисто відзначає свій 145-річний ювілей (Р. Христіанінова 2020); Заборону ввозити українські книжки з-за кордону в найрізкішій формі підтверджено **1894 р.** (В. Лизанчук 2021); **2005 року** авторів „Теоретичної морфології української мови” удостоєно премії НАН України імені О.О. Потебні (К. Городенська 2021) тощо. Використання родового відмінка іменника, а не місцевого з прийменником у (в) під час визначення часу за роком, за висновками Б. Антоненка-Давидовича, є ближчим „до нашої мовної традиції” [Антоненко-Давидович 2010: 168].

Семантична специфіка родового відмінка часу полягає в тому, що він називає „той протяг часу, в межах якого сталася дія, але який не конче весь охоплений дією” [Шевельов 2012: 204], тобто „певний, точно означений момент” дії [Смеречинський 2021: 42], „певну частку часового простору” [Гладкий 1930: 72]. Ці особливості семантики зумовлюють характерну морфологічну ознаку родового відмінка часу: ужиток у формі одиниці [Гладкий 1930: 71–72; Антоненко-Давидович 2010: 28].

Передаваний формами родового відмінка часу значеннєвий відтінок „належність чинности до певного часового моменту, «характеризуючи не весь певний час, а лише частину його»” [Смеречинський 2021: 43] споріднює їх із рідше вживаними у функції часу формами знахідного відмінка з прикметниковим додатком або з прийменником в (у) [Смеречинський 2021: 43, 46]. С. Смеречинський пояснював, що вибір відмінкової форми *цей рік* чи *цього року*, *цю ніч* чи *цієї ночі*, *цей вечір* чи *цього вечора* та ін. залежить від того семантичного відтінку, який хоче передати мовець: зворот зі знахідним безприйменниковим відмінком *цей рік* „має певний відтінок міри

(як довго? скільки часу?)”, а з родовим безприйменниковим *цього року* – „що чинність належить до цього року” [Смеречинський 2021: 44]. Цю закономірність ураховано в деяких українських лексикографічних джерелах, пор.: *в настоящем году – цього року; сей рік; (іноді) у цьому році* [Вирган, Пилинська 2002: 210]; *в этом году – цього року, у цьому році, цей рік* [РУС 2011, I: 474]. Б. Антоненко-Давидович радить послуговуватися формами знахідного відмінка з прийменником у разі вжитку іменника у формі множини або за відсутності прикметникового додатка, пор.: „у роки (під час) громадянської війни”, „у вівторок”, „у давнину”, „у (під) хуртовину” [Антоненко-Давидович 2010: 28].

У сучасній мовній практиці безприйменниковими морфологійними формами родового відмінка замість форм знахідного та місцевого відмінків із прийменниками *у (в)*, на здебільшого послуговуються ті мовокористувачі, які прагнуть відмежуватися від російської мови і зберегти питомі, історично сформовані, граматичні особливості української літературної мови, пор.: *весняного ранку* замість *у весняний ранок*; *літньої днини* замість *у (в) літню днину*; *цього дня* замість *у (в) цей день*; *цього року* замість *у (в) цьому році*; *того самого вечора* замість *у (в) той самий вечір*; *попереднього місяця* замість *у (в) попередньому місяці*; *наступного разу* замість *у (в) наступний раз*; *минулого тижня* замість *на минулому тижні*; *минулого року* замість *у (в) минулому році*; *2014 року* замість *у 2014 році* та ін., оскільки форми знахідного та місцевого відмінків із прийменниками *на, у (в)*, на думку багатьох дослідників, поширилися під впливом російської мови [Курило 1925: 178–179; Гладкий 1930: 69; Антоненко-Давидович 2010: 28], яка, на протигагу іншим слов'янським мовам, не знає родового відмінка часу „з найближчим додатком прикметниковим” [Тимченко 1913: 130; Смеречинський 2021: 42]. М. Сулима звертав увагу, що „у таких випадках в українській фразі доречніший родовий відмінок часовий” [Сулима 1928: 203], тоді як С. Смеречинський був значно категоричніший у своїх висновках і наголошував: „Звороти типу «у цей день», «у цю ніч» тощо українській мові невластиві” [Смеречинський 2021: 42].

Проте не всі мовознавці рішуче заперечували вжиток місцевого відмінка з прийменниками *у (в)* як граматичного виразника семантики часу в українській мові. Є. Тимченко, наприклад, зазначав, що місцевий відмінок трапляється в часових зворотах, але значно рідше й без прикметникового додатка [Тимченко 1913: 133]. Ю. Шевельов також не відкидав конструкцій місцевого відмінка з прийменниками *в (у)* (*в цьому сторіччі, в цьому році, в цьому місяці*) та з прийменником *на* (*на цьому тижні*) на означення „відтинку часу, протягом якого сталася дія”, уможливаючи водночас і звороти зі знахідним відмінком (*в цей час, в цю пору, в цю годину, в цю хвилину*). Послідовніше, за спостереженнями дослідника, місцевий відмінок вживаний у Галичині, де говорять також *в цій хвил(ин)і, в цій годині* [Шевельов 2012: 213].

Тенденцію перекладати часові звороти російської мови з місцевим та знахідним відмінками на зразок *в этом году, в нынешнем году, в настоящем году, в текущем году; в прошлом году, в минувшем году, в истёкшем году; в будущем году; в 1907 году; в тот раз; в ту же минуту; на следующий день; на ближайшей неделе* тощо українськими безприйменниковими формами родового відмінка *цього року; минулого року, того року; майбутнього року, наступного року, прийдешиного року; 1907-го року; того разу; тієї ж хвилини; другого дня; найближчого тижня* засвідчують перекладні словники кінця XIX – першої третини XX ст. [Уманець, Спілка 1924: 169; МУФ 2017: 25; РУС 1924, I: 173, 210; РУС 1932, II, 2: 338, 799, 1035; РУС 1928, III, 2: 453, 455, 623; Підмогильний, Плужник 1993: 61, 74, 127; Ізюмов 1930: 130; СДМ 2018: 19, 36 та ін.], хоч однозначно твердити, що в усіх перекладних словниках 20–30-х рр. XX ст. як українські відповідники до російських часових конструкцій із місцевим та знахідним відмінками подано лише форму родового відмінка без прийменника, не можна. У деяких словниках, переважно на другому місці після безприйменникової форми родового відмінка, поставлено форму знахідного чи місцевого відмінка з прийменниками *в (у), на*, пор.: *в настоящее время – теперішнього часу, в теперішній час* [РУС 1933, II, 3: 799]; *в 1917 году – 1917-го року, в 1917-му році* [РУС 1924, I: 173]; *в прошлом году – минулого (того) року, в минулому році* [РУС 1928, III, 2: 623]; *на прошедшей неделе – на минулому тижні, минулого тижня* [РУС 1928, III, 2: 623]; *в (1907) году – (1907) року, в (1907) році* [Підмогильний, Плужник 1993: 61] і под.

Проте якщо в словниках першої третини ХХІ ст. часові звороти російської мови, до складу яких належать місцевий та знахідний відмінки, переважно перекладено на українську безприйменниковими формами родового відмінка, то у перекладних лексикографічних джерелах 40–80-х рр. ХХ ст. до них як рівнозначні послідовно додано форми місцевого та знахідного відмінків із прийменниками *у (в), на*, пор.: *в этом году – цього року, в цьому році; в прошлом году – минулого року, в минулому році; в позапрошлом году – позаминулого року, в позаминулому році; в будущем году – майбутнього (наступного) року, в майбутньому (наступному) році, на будущей неделе – на тому тижні; на другой день – другого дня, на другой день; в своё время – свого часу, в свой час* та ін. [РУС 1937: 119; РУС 1948: 55, 81, 95, 291; РУС 1961: 55, 81, 95, 291; УРС 1962, 5: 66; УРС 1963, 6: 41; РУС 1970, I: 249; УРС 1975: 696, 841], що, очевидно було зумовлено ідеологією мовнополітичного курсу Радянського Союзу, у складі якого тоді перебувала Україна, – прагненням якнайбільше наблизити української граматику до російської. Лише в деяких словниках використано спеціальні ремарки, які дають змогу зрозуміти, що перевагу під час перекладання зворотів російської мови потрібно надавати формам родового, а не місцевого відмінка, пор.: *в 16..., 19... году – 16..., 19... року (року 16..., 19...); (іноді) у 16..., 19... році; в настоящем году – цього року; сей рік; (іноді) у цьому*

році; в текущем году состоится съезд... – сього (цього) року; (іноді) у цьому році відбудеться з'їзд... [Вирган, Пилинська 2002: 210, 211].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. під впливом процесів „очищення” української літературної мови від накиннутих за тоталітарної доби й не властивих їй одиниць, форм, явищ тощо, зокрема і граматичних, у лексикографічних джерелах спостерігаємо поступове, але ще непослідовне, вибіркоче витіснення часових зворотів із місцевим та знахідним відмінками безприйменниковими зворотами з формами родового відмінка: їх здебільшого так само наводять на першому місці поряд із прийменниковими формами знахідного та місцевого відмінків і лише зрідка подають як єдино можливий український відповідник до часових конструкцій російської мови, пор.: *в прошлом году – минулого року, у минулому році; в позапрошлом году – позаминулого року, у позаминулому році; в будущем году – майбутнього (наступного) року, у майбутньому (наступному) році; в летнее время – літньої пори (доби); на другой день – другого дня; в летнее время – літньої пори (доби), у літню пору; в другое время – іншим часом, в інший час, в інші часи* [Олійник, Ганич 1997: 65, 94, 107; РУС 2011, І: 340, 474]; *другого дня, одного дня; цього року, в цьому році; минулого тижня, на тому тижні* [УРСД 2013: 131, 545, 641] та ін.

Остаточному набуттю безприйменниковими формами родового відмінка статусу основного морфологічного виразника семантики часу в новітній період не сприяє також відсутність єдиної позиції українських дослідників. Сучасні мовознавці так само, як і їхні попередники, не одностайні у своїх рекомендаціях щодо морфологічної форми іменника в часових конструкціях: одні з них, зважаючи на українську традицію і прагнення відмежуватися від граматичних форм російської мови, настійно радять передавати значення точно визначеного, конкретного часового моменту винятково формами родового безприйменникового відмінка іменників [Лісовий 2010: 120; Караванський 2012; Волощак 2014: 224], інші – уважають правильними обидва типи часових зворотів – і з родовим безприйменниковим відмінком, і з місцевим відмінком [Пономарів], хоч мовна практика перших двох десятиріч ХХІ ст. подібно до мовної практики початку ХХІ ст., коли було зафіксовано тенденцію до активізації часової семантики родового відмінка „за рахунок відповідного обмеження форм знахідного і місцевого відмінка з прийменниками *в, на*” [Тараненко 2005: 95–96], засвідчує кількісну перевагу безприйменникових форм родового відмінка.

Таку суперечливість лінгвістичних поглядів науковців, яку спостерігаємо впродовж майже 100 років – від 20–30-х рр. ХХ ст. і до сьогодні, можна пояснити висновком С. Смеречинського, згідно з яким „встановити точні, абсолютно універсальні й конечні завжди правила та норми тут не можна” [Смеречинський 2021: 47]. А це зумовлено тим, що, крім відмінків, які вносять у сполуку форма відмінка, „треба мати на увазі й те, що дається значенням та формою дієслова” [Тимченко 1913: 275; Смеречинський 2021: 47].

Семантично неприйменниковий часовий зворот із родовим відмінком часу споріднений з іншими часовими зворотами, зокрема зі зворотом з **орудним відмінком часу**, яким у перші дві десятиріч XXI ст., крім художніх, здебільшого послуговуються в публіцистичних текстах, пор.: *Днями Верховна Рада зобов'язала маркувати продукти на вміст ГМО* (газета „Українська правда”, 21.12.2009); *Цими днями в Парижі (Франція) відбувається XVII Міжнародний чемпіонат з розв'язування логічних математичних задач* (газета „Місто”, 27.08.2013); *Якраз тими днями в Україні проходили спільні військові навчання з країнами НАТО „Rapid Trident-2020”* (журнал „Український тиждень”, 2020); *Адже останніми роками збільшили виплати премій на престижних турнірах легкоатлетів* (газета „Місто”, 29.01.2014); *Ердоган відвідає Україну найближчими місяцями* (інформаційний сайт „Цензор. Нет”, 13.03.2017); *Також найближчими тижнями Валерія Лутковська має намір відвідати засуджених українських громадян* (інформаційний сайт „Цензор. Нет”, 27.12.2016); *Останніми тижнями чимало писали і про „конфліктну” статтю закону, і про вади в заявах європейців* (інформаційна агенція УНІАН, 26.09.2017) та ін.

Проте часові звороти з родовим та орудним відмінками, зауважував О. Синявський, а згодом і Б. Антоненко-Давидович, „не цілком рівнобіжні, однозначні конструкції” [Синявський 2018: 245], це „майже паралельні форми” [Антоненко-Давидович 2010: 31], оскільки їх не завжди можна замінити одна одною. На думку мовознавців, хибним є погляд „ніби між часовим родовим та часовим орудним немає ніякої різниці” [Смеречинський 2021: 46], адже „деяку значеннєву різницю між ними можна помітити” [Антоненко-Давидович 2010: 31]: на відміну від родового відмінка, використовуваного в разі потреби означити якийсь один, конкретний, точно визначений момент дії, орудний відмінок визначає час загально, а не точно [Синявський 2018: 245; Смеречинський 2021: 45; Антоненко-Давидович 2010: 31]. Саме тому його вживають переважно у множині, щоб підкреслити, що цей момент повторюється і набуває дистрибутивного характеру [Гладкий 1930: 72; Синявський 2018: 245, 262; Смеречинський 2021: 42, 46; Шевельов 2012: 205 та ін.], і утворюють від іменників, які називають різні часові відрізки, пор.: *годинами, днями, ранками, вечорами, ночами, тижнями, місяцями, роками, десятиріччями, сторіччями* та ін.

Зазначені розбіжності в значеннєвих відтінках родового та орудного відмінків залежно від „значіння і форми дієслова” [Тимченко 1926: 28] у мовній практиці можуть „затиратися”, унаслідок чого між ними постають відношення конкуренції [Тимченко 1926: 30; Гладкий 1930: 71–72; Тараненко 2005: 95, 99], зважаючи на які обидві відмінкові форми визначено рівнозначними українськими відповідниками часових зворотів російської мови зі знахідним відмінком. Є. Тимченко пояснює цей процес так: „відтінки ... так близькі, що

майже не впливають на сенс речення і через те в свідомості легко затираються, і всі ці форми сполучення конкурують з собою, в одній мові бере перевагу одна форма, а в другій – друга в певних сполученнях і зворотах випираючи одна одну” [Тимченко 1926: 29].

Конкуренцію безприйменникових форм родового та орудного відмінків засвідчують перекладні словники та довідники з культури української мови різних часових періодів, причому пріоритетність однієї з названих морфологічних форм за наявними лексикографічними джерелами встановити складно, оскільки в них на першому місці непослідовно наведено то форми орудного, то родового відмінків, пор.: *въ ночное время = нічною добою, нічної доби* [Уманець, Спілка 1924: 120]; *в ночное время – нічною добою; нічної доби* [Підмогильний, Плужник 1993: 127]; *в благоприятное время – слухним часом, слухного часу; в ближайшее время – найближчим часом, найближчого часу; в последнее время – останнім часом, останніми часами, останнього часу; в самое близкое время – найближчим часом, найближчого часу; в удобное время – слухним часом, слухного часу* [СДМ 2018: 29]; *в ночное время – нічною добою, нічної доби, нічного (вночішнього) часу* [РУС 1924, I: 117]; *в ночное время – нічною порою (добою), нічної доби, нічного часу; за последнее время, за последние дни – останнім часом (останніми часами, останнього часу), останніми днями; в тот день, в те дни – того дня (тієї днини), тими днями; в этот день, в эти дни – цього дня (цієї днини), цими днями* [Вирган, Пилинська 2002: 146–147, 259] і под.

Ще у 20–30 рр. ХХ ст. мовознавці закликали перекладати російські звороти *на этих днях; в иное время, в другое время; в последнее время; в последние годы; в другой раз* і под. українськими зворотами з орудним відмінком іменників, тобто *цими днями; іншим часом; останнім часом (останніми часами); останніми роками; іншим разом* відповідно [Курило 1925: 181; Гладкий 1930: 70–71 та ін.]. Ця рекомендація набула нормативного характеру й зафіксована в лексикографічних джерелах того часу, пор.: *в те дни – тими днями, в эти дни – цими днями* [МУФ 2017: 25]; *на днях – цими днями* [СДМ 2018: 42]; *в ночную пору – нічною добою; в последнее время – останніми часами* [РУС 1924, I: 50] і под. Проте послідовно її дотримано не було: крім форм орудного та родового відмінків, у словниках подавали ще й третій відповідник, спільний із російською мовою, – форму знахідного відмінка з прийменником *у (в)*, пор.: *в определенные дни – певними, визначеними днями, у певні, визначені дні* [СДМ 2018: 42]. Цю тенденцію продовжено і в сучасних лексикографічних джерелах: *в последнее время – останнім часом (останніми часами), останнього часу, в останній час; в ближайшее время – найближчим часом, найближчого часу, у найближчий час; [в] последнее время – останнім часом, останнього часу [в] останній час, [в] останні часи* та ін. [Вирган, Пилинська 2002: 147; РУС 2011, I: 340].

Зазначену непослідовність у перекладних словниках, яку спостерігаємо від 30-х рр. ХХ ст., на нашу думку, можна пояснити відсутністю одностайності в лінгвістичних поглядах дослідників. Зокрема, Є. Тимченко, спираючись на широкий історичний мовний матеріал, констатує в часових конструкціях із перехідними та неперехідними дієсловами конкурування відмінкових форм „акузатива” з прийменником *в* (*y*), безприйменникового „генітива” та „льокатива” з прийменником *в* (*y*) [Тимченко 1926: 30].

Іменники у формі орудного відмінка часу, на відміну від форм родового відмінка, спроможні передавати семантику часу самостійно (*днями, вечорами, ночами, тижнями, місяцями, роками* тощо) або так само, як і родовий відмінок, за допомогою прикметника чи займенника (пор.: *щасливою годиною, цими днями, тими вихідними, зимовими вечорами, нічною добою, довгими роками, безсонними ночами, літніми місяцями* й под.), причому атрибутивні елементи посилюють у формах орудного безприйменникового відмінка „експресивні відтінки темпорального значення” [Габай 2011: 50]. Саме тому мовознавці рекомендують здебільшого орудного, а не родового відмінка вживати, коли „часовий іменник не має при собі додатку прикметникового” [Смеречинський 2021: 43]. У зв’язку із цим Є. Тимченко спостеріг таку закономірність: „...маючи при собі прикметник, інструменталь конкурує переважно з генітивом, а без прикметника – з льокативом” [Тимченко 1926: 29–30].

У новітній період також помітно активізувалося функціонування часових зворотів із прийменниками, що не зазнавали відкритого тиску в радянській період, але перебували на периферії прийменникової системи. Зокрема, у перші двоє десятиріч ХХІ ст. спостерігаємо зміни у використанні **часових зворотів із прийменниками *по* та *від***.

Із граматичного погляду часові іменниково-прийменникові звороти – це „синтаксичні одиниці, що слугують для реалізування часових взаємовідношень і взаємодій між предметами та явищами реального світу [Дерев’янку, Гаращенко 2020: 36–37]. Приміром, прийменник *по* в українській мові передає часове значення „після чого” [Синявський 2018: 276], а конструкція *по + М. в.* є засобом вираження „неточного післячасу” [Іваненко 1981: 105], або „загальної часової наступності” [Вихованець 1980: 220; Граматика... 2017: 609–610]. За спостереженнями дослідників, нею широко послуговувалися в староукраїнській мові, проте в українській мові ХХ ст. її потіснила конструкція *після + Р. в.* [Іваненко 1981: 105–107]. Наприкінці ХХ ст. прийменник *по* зі значенням післячасу був активно вживаний у художньому та публіцистичному стилях, спорадично – у науковому [Куцова 1997: 12]. Такі ж тенденції у функційно-стильовому використанні прийменника *по* простежуємо й у перші двоє десятиріч ХХІ ст., пор.: у художній літературі: По вмиванні починається вдягання та взування (А. Григорук); По закінченні концерту має бути прийнята колективна резолюція нашого пленуму (О. Ірванець); у публіцистиці:

Одразу **по призначенні** Олега Наливайка Держкомтелерадіо знову заговорив про ідею „Каналу територіальних громад” (газета „День”, 16.10.2009); **По обіді** делегація з УЄФА зі Львова вирушила в Донецьк (газета „День”, 10.06.2010); ... позачерговий саміт має відбутися одразу ж **по зустрічі** міністрів 14 вересня (газета „Європейська правда”, 06.01.2015); Щойно **по загибелі** поліцейських міністр внутрішніх справ мав би подати у відставку (телеканал „112 Україна”, 04.12.2016); **По прибутті** вибухотехнічної групи виявилося, що це пластмасова граната – муляж (газета „Версії”, 13.05.2018); **По вечері** починають ходити щедрувальники (газета „Високий замок”, 13.01.2019); у наукових текстах: **По від’їзді** В. Винниченка та М. Рафеса скликав Нараду з комісарами українських губерній (П. Гай-Нижник, 2004); Він [Російсько-український словник за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова] не лише застарів, а **по глибшому вивченні** напевно постане як найповніше й найдокладніше сучасне лексикографічне джерело (Є.А. Карпіловська, О.Д. Кочерга, Є.В. Мейнарович, 2008); ... за давнім звичаєм **по народженні** дитини висаджували дерево, з яким ця дитина жила у спільному ритмі (Н. Гаврилюк, 2010) і под.

Прийменник *по* помітно вирізняється лексичним наповненням відмінкової форми, поєднуваної з ним. Ю. Шевельов наголошував, що в українській мові прийменник *по* в місцевому відмінкові на позначення дії, пізнішої від чогось, уживаний переважно „при назвах дій, процесів” [Шевельов 2012: 214]. Цей висновок мовознавця потверджує наведений ілюстративний матеріал, оскільки іменники *закінчення, призначення, повернення, прибуття, вивчення, народження, вмивання, загибель, зустріч, від’їзд, обід, вечеря*, що входять до складу конструкцій із прийменником *по*, називають дії та процеси.

Проте лексичне наповнення групи іменників, поєднаних із прийменником *по*, упродовж різних періодів розвитку української літературної мови було неоднаковим. З. Іваненко зауважує, що в мові українських письменників ХІХ ст. прийменник *по* функціював у сполученні з усіма групами іменників часової й нечасової семантики, тоді як у середині – кінці ХХ ст. його не поєднували з назвами страв, напоїв, з конкретними іменниками, назвами явищ природи та часових понять [Іваненко 1981: 106]. У творах українських письменників ХХ ст. прийменник *по* здебільшого вживали з іменниками *вечеря, обід, приїзд, від’їзд, закінчення, війна, захід сонця*, у діловому та публіцистичному стилях – з іменниками *досягнення, одержання, приїзд, закінчення, війна, смерть* [Іваненко 1981: 107].

У сучасній мовній практиці спостерігаємо поступове розширення семантичного наповнення іменників, з якими може бути поєднаний прийменник *по*, зокрема в напрямкові його сполучуваності з іменниками, що мають ослаблене значення процесності, пор.: *по концерті, по виставі, по святі, по грі* і под.: ... і скрізь: у Києві, Ризі, Вільнюсі, Берліні, Дюссельдорфі – Бистрицьку зустрічали й вітали як рідкісну коштовність і довго не відпускали **по виставі**

(газета „День”, 8.04.2008); **По святі** залишилася цілою лише свиняча голова, що тримала в зубах пучок петрушки (газета „День”, 12.03.2009); **По концерті** співак зізнався... (телеканал „Україна”, 15.08.2015); **По такій грі** фінляндці задумалися над тактикою (телеканал „2 + 2”, 26.02.2015) і под.

Основними морфологічними засобами передання початкового моменту дії що, „у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу” [Іваненко 1981: 103] в українській мові слугують конструкції з + *Р. в.* та *від* + *Р. в.*, які протягом ХХ – початку ХХІ ст., за спостереженнями С. Харченко, конкурують між собою в мовній практиці [Харченко 2017: 343]: одні мовці вживають конструкцію з прийменником *з*, а інші – з прийменником *від*. Лексикографічні та наукові джерела переважно вможливають обидві часові конструкції [СУМ 1970, 1: 551; СУМ 1972, 3: 7; Головащук 1989: 571; СУМЖ 2016: 129, 290; Вихованець 1980: 220; Синявський 2018: 265 та ін.], лише в деяких із них рекомендовано надавати перевагу граматичній формі „з + іменник” як такій, що має відтінок точнішої вказівки на початок дії, її вихідний момент [СДКУМ 2006: 66].

Зворот із прийменником *від* у староукраїнських пам’ятках уживаний значно ширше, ніж сполучення з + *Р. в.* Він кількісно переважав і в мовній практиці першої половини ХХ ст. [Харченко 2017: 345]. Проте вже в середині – кінці ХХ ст. під впливом позамовних чинників часовий зворот *від* + *Р. в.* частотністю використання в усіх стилях української літературної мови поступився перед зворотом з + *Р. в.* і посів місце його факультативного варіанта [Іваненко 1981: 104–105; Куцова 1997: 13]. За висновками мовознавців, така ситуація є наслідком „мовної політики в колишньому СРСР, спрямованої на максимальне наближення української мови до російської, оскільки в російській мові часові значення з вказівкою на момент початку дії, стану тощо передає саме прийменниково-іменникова форма з прийменником *с*” [Харченко 2017: 345].

На початку ХХІ ст. у приватних та офіційних вітаннях, як зауважує К. Городенська, надають перевагу конструкції з прийменником *від*, хоч обидві конструкції – *від* + *Р. в.* та з + *Р. в.* „нормативні та коректні для вживання як в особистих привітаннях, так і в офіційно-ділових документах вітального характеру” [Городенська 2019: 173].

У перші двоє десятиріч ХХІ ст. конструкція *від* + *Р. в.*, крім художньої літератури, активно функціонує в публіцистиці (*Донецьк від ранку розривається від вибухів* (телеканал „ІSTV”, 12.04.2015); *Від тогорічного літа* *свідоцтво про народження дитини в обласному центрі можна оформити ...у пологовому будинку* (газета „Гарт”, 7.04.2016; *Від зими* *спілка запустила сезонні школи* (газета „Україна молода”, 2017) і под.) та в науковому стилі (*Від 1772 р.* *Галічина була під офіційною юрисдикцією Австро-Угорщини...* (М. Лесюк); *Від 2002 року* *кращі вчені України під орудою академічного відділу Інституту*

літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України працюють над тематичним проектом – чотири томною „Шевченківською енциклопедією” (М. Степаненко); **Від липня 1948 р. між тоталітарним режимом і збройним підпіллям велоя жорстоке і безкомпромисне протиборство** (І. Патер, 2012 та ін.), що дає підстави погодитися з висновком С. Харченко, яка констатувала перевагу синтаксичної конструкції „дієслово + від + часове значення” над її конкурентною „дієслово + з + часове значення” у сучасній живомовній практиці [Харченко 2017: 348].

Отже, за останні сто років – від 20–30-х рр. ХХ ст. і до сьогодні – в українській літературній мові сталися зміни у граматичному вираженні семантики часу. Їх засвідчують наукові та лексикографічні джерела. Ці зміни мають неспідовний характер, оскільки ті звороти, що є природними для української народної мови граматичними засобами передавання семантики часу, активно функціювали в українській мові у 20–30-х рр. ХХ ст., потім, у 40–80-х рр. ХХ ст., унаслідок позамовних чинників ідеологічного характеру були витіснені на периферію мовного вжитку, а з кінця 90-х рр. ХХ ст. почали повертатися до активного мовного обігу. На початку ХХІ ст. цей процес триває.

Із-поміж часових конструкцій, наявних в українській мові, у перші дві десятиріч було активізовано використання безприйменникових морфологічних форм родового й орудного відмінків іменників, місцевого відмінка з прийменником *по* та родового з прийменником *від*, уживаних замість прийменниково-відмінкових іменникових конструкцій, спільних із російською мовою – форм знахідного та місцевого відмінків із прийменниками *у* (*в*), *на*, а також родового відмінка з прийменниками *після* та *з* (*із*). З огляду на те, що тенденція, властива українській народній мові, передавати значення точно визначеного, конкретного часового моменту формами родового безприйменникового відмінка, а невизначеного, неточного часу – орудного безприйменникового відмінка іменників була теоретично обґрунтована й практично застосована ще в 20-х рр. ХХ ст., маємо всі підстави кваліфікувати морфологічні форми родового відмінка часу та орудного відмінка часу як реактуалізовані граматичні форми іменників, тобто відроджені, повернені до активного вжитку після тривалої перерви.

Пожвавлене використання на початку ХХІ ст. зазначених безприйменникових та прийменниково-відмінкових морфологічних форм іменників, крім функції додаткових засобів експресивізації повідомлень та передавання лінгвістичних уподобань сучасних мовців, сприяє також очищенню граматичної системи української літературної мови від неорганічних для неї одиниць, а тому виконує важливу нормотвірну функцію, відповідно до якої в сучасному мовокористуванні перевагу під час морфологічного оформлення іменників із семантикою часу потрібно віддавати безприйменниковим формам родового відмінка однини та орудного відмінка множини. За допомо-

гою родового відмінка передають конкретний, точно визначений момент дії, названий іменником, при якому є „прикметниковий додаток”, а в орудному відмінкові доречно вживати іменників, що вказують на неточний час і не мають при собі означального компонента. Часові звороти з формами місцевого відмінка з прийменником *по* та родового відмінка з прийменником *від* також відповідають багаторічній українськомовній традиції і не суперечать чинній граматичній нормі.

Список використаної літератури

- Антоненко-Давидович Б., *Як ми говоримо*, Київ: Книга, 2010.
- Вирган І.О., Пилинська М.М., *Російсько-український словник сталих виразів*, Харків: Прапор, 2002.
- Вихованець І.Р., *Прийменникова система української мови*, Київ: Наукова думка, 1980.
- Волощак М., *Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання*, Київ: Марія Волощак, 2014.
- Габай А., *Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011.
- Гладкий М., *Мова сучасного українського письменства*, Київ–Харків: ДВУ, 1930.
- Головащук С.І., *Словник-довідник з правопису та слововживання*, Київ: Наукова думка, 1989.
- Городенська К., *Українське слово у вимірах сьогодення*, Київ: КММ, 2019.
- ГраMATика... 2017 – *ГраMATика сучасної української літературної мови. Морфологія*, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
- Дерев'янка Л., Гаращенко Л., *Внутрішня семантико-синтаксична кореляція похідних часових прийменників у структурі темпоративів зі значенням приблизного та проміжного часу*, [в:] „*Studia Ucrainica Posnaniensia*”, 2020, т. VIII/1, с. 33–43.
- Загнітко А.П., Загнітко Н.Г., *ГраMATична норма в сучасній лексикографічній практиці*, [в:] „Наукові записки Національного університету «Острозька академія»”, серія „Філологічна”, 2015, вип. 57, с. 13–17.
- Іваненко З.І., *Система прийменникових конструкцій адвербіального значення*, Київ–Одеса: Вища школа 1981.
- Ізюмов О., *Російсько-українсько-словник*, Харків–Київ: ДВУ, 1930.
- Караванський С., *Російсько-український словник складної лексики*, [в:] Електронний ресурс: <https://r2u.org.ua/s?w=году&scope=all&dicts=all&highlight=on> (26.08.2021).
- Курило О., *Уваги до сучасної української літературної мови*, Київ: Книгоспілка, 1925.
- Кущова Р.А., *Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови*, автореф. ... канд. філол. наук, Харків 1997.
- Лісовий М.І., *Культура професійного мовлення*, Вінниця: Нова книга, 2010.
- МУФ 2017 – Дубровський В., *Московсько-Українська Фразеологія. Словник стійких сполук*, Київ: КММ, 2017 (Серія „Лексикографічна спадщина України”).

- Наконечний М., *Українська мова*, Харків: Рух, 1928.
- Олійник, Ганич 1997 – Олійник І.С., Ганич Д.І., *Російсько-український словник*, Київ: А.С.К., 1997.
- Підмогильний, Плужник 1993 – Підмогильний В., Плужник Є., *Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови*, перевидання 1927 р., Київ: УКСП „Кобза”, 1993.
- Пономарів – *Блог професора Пономарева: Паралімпіада чи ПараОлімпіада?*, [в:] Електронний ресурс: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2014/03/140313_ponomariv_blog12_ко (20.07.2021).
- РУС 1924–1933 – *Російсько-український словник*, у 4 томах, гол. ред. А.Ю. Кримський, Київ 1924–1933, тт. I–III.
- РУС 1924, I – *Російсько-український словник*, у 4 томах, гол. ред. А.Ю. Кримський, Київ, 1924, т. I, с. 50, 117, 173, 210.
- РУС 1928, III, 2 – *Російсько-український словник*, у 4 томах, гол. ред. А.Ю. Кримський, Київ, 1928, т. III, вип. 2, с. 453, 455, 623.
- РУС 1932, II, 2 – *Російсько-український словник*, у 4 томах, гол. ред. А.Ю. Кримський, Київ, 1932, т. II, вип. 2, с. 338, 799, 1035.
- РУС 1933, II, 3 – *Російсько-український словник*, у 4 томах, гол. ред. А.Ю. Кримський, Київ, 1933, т. II, вип. 3, с. 799.
- РУС 1937 – *Російсько-український словник*, Київ 1937, с. 119.
- РУС 1948 – *Російсько-український словник*, Москва: Держ. вид-во іншом. і націон. словників, 1948, с. 81, 95.
- РУС 1961 – *Російсько-український словник*, Київ: АН УРСР, 1961, с. 55, 81, 95, 291.
- РУС 1970, I – *Російсько-український словник*, у 3 томах, Київ: Наукова думка, 1970, т. I, с. 249.
- РУС 2011, I – *Російсько-український словник*, у 4 томах, Київ: Знання, 2011, т. I, с. 340, 341, 474, 553.
- СДКУМ 2006 – *Словник-довідник з культури української мови*, Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, Київ: Знання, 2006.
- СДМ 2018 – Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В., *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018, репринт з вид. 1930 р., 248 с. (Серія „Словникова спадщина України”).
- Синявський О., *Норми української літературної мови*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018, репринт з вид. 1931 р., 368 с. (Серія „Українська граматична класика”).
- Слинько І.І., *Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (Часові звороти)*, Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1968.
- Смеречинський С., *Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021, репринт з вид. 1932 р., 284 с. (Серія „Українська граматична класика”).
- Сулима М., *Лекції з української синтакси. Стенограма лекції, читаних у м. Харкові 1927/28 академічного року на курсах для викладачів української мови*, Харків, 1928.
- СУМ 1970, 1 – *Словник української мови*, в 11 томах, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970, т. 1, с. 551.
- СУМ 1972, 3 – *Словник української мови*, в 11 томах, гол. ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1972, т. 3, с. 7.

- СУМЖ 2016 – *Словник української мови*, відп. ред. В.В. Жайворонок, Київ ВЦ „Просвіта”, 2016, с. 129, 290.
- Тараненко О.О., *Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника)*, [в:] „Мовознавство”, гол. ред. В.Г. Скляренко, Київ 2005, № 3–4, с. 85–104.
- Тимченко Е.К., *Функции генитива в южнорусской языковой области*, Варшава 1913.
- Тимченко Є., *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1926.
- Уманець, Спілка 1924 – Уманець М., Спілка А. (Комарь М.), *Словарь російсько-український / Уманець М., Спілка А., Русско-украинский словарь*, Берлін: Українське слово, 1924, передрук із видання 1893 р.
- УРС 1962, 5 – *Українсько-російський словник*, у 6 томах, Київ: АН УРСР, 1962, т. 5, с. 66.
- УРС 1963, 6 – *Українсько-російський словник*, у 6 томах, Київ: АН УРСР, 1963, т. 6, с. 41.
- УРС 1975 – *Українсько-російський словник*, Київ: Наукова думка, 1975.
- УРСД 2013 – *Українсько-російський словник-довідник*, Тернопіль: Підручники і посібники, 2013.
- Харченко С., *Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст.*, Київ: Міленіум, 2017.
- Шевельов Ю., *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.)*, Київ: Темпора, 2012.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Antonenko-Davydovych B., *Yak my hovorymo [As we speak]*, Kyiv: Knyha, 2010.
- Vyrhan I.O., Pylynska M.M., *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk stalykh vyraziv [Russian-Ukrainian dictionary of regular expressions]*, Kharkiv: Prapor, 2002.
- Vykhovanets I.R., *Pryimennykova systema ukrainskoi movy [Prepositional system of the Ukrainian language]*, Kyiv: Naukova dumka, 1980.
- Voloshchak M., *Nepravylno – pravylno. Dovidnyk z ukrainskoho slovovzhyvannia [Wrong – right. Handbook of Ukrainian word usage]*, Kyiv: Mariia Voloshchak, 2014.
- Habai A., *Syntaksychna pryslivnykova transpozyciia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Syntactic adverbial transposition in the modern Ukrainian literary language]*, Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2011.
- Hladkyi M., *Mova suchasnoho ukrainskoho pysmenstva [The language of the modern Ukrainian literature]*, Kyiv–Kharkiv: DVU, 1930.
- Holovashchuk S.I., *Slovnyk-dovidnyk z pravopysu ta slovovzhyvannia [Dictionary of spelling and word usage]*, Kyiv: Naukova dumka, 1989.
- Horodenska K., *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia [Ukrainian word in the dimensions of today]*, Kyiv: KMM, 2019.
- Hramatyka... 2017 – *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]* / I.R. Vykhovanets, K.H. Horodenska, A.P. Zahnitko, S.O. Sokolova, Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2017.

- Derevianko L., Harashchenko L., *Vnutrishnia semantyko-syntaksychna koreliatsiia pokhidnykh chasovykh pryimennykh u strukturi temporatyviv zi znachenniam pryblznoho ta promizhnogo chasu [Internal semantic-syntactic correlation of derived time prepositions in the structure of temporatives with the meaning of approximate and intermediate time]*, [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2020, t. VIII/1, s. 33–43.
- Zahnitko A.P., Zahnitko N.H., *Hramatychna norma v suchasni leksykohrafichni praktytsi [Grammatical norm in modern lexicographic practice]*, [v:] „Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»”, serii „Filolohichna”, vyp. 57, Ostroh, 2015, s. 13–17.
- Ivanenko Z.I., *Systema pryimennykovykh konstruktii adverbialnoho znachennia [System of prepositional constructions of adverbial meaning]*, Kyiv–Odesa: Vyshcha shkola, 1981.
- Iziumov O., *Rosiisko-ukrainsko-slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, Kharkiv–Kyiv: DVU, 1930.
- Karavanskyi S., *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk skladnoi leksyky [Russian-Ukrainian dictionary of complex vocabulary]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://r2u.org.ua/s?w=году&scope=all&dicts=all&highlight=on> (26.08.2021).
- Kurylo O., *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Attention to the modern Ukrainian literary language]*, Kyiv: Knyhospilka, 1925.
- Kutsova R.A., *Vidtvorennia temporalnosti pryimennykovykh konstruktiiamy suchasnoi ukrainskoi movy [Reproduction of temporality by prepositional constructions of the modern Ukrainian language]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Kharkiv 1997.
- Lisovyi M.I., *Kultura profesiinoho movlennia [Culture of professional speech]*, Vinnytsia: Nova knyha, 2010.
- MUF 2017 – Dubrovskiy V., *Moskovsko-Ukrainska frazeolohiia. Slovnnyk stiikykh spoluk [Moscow-Ukrainian Phraseology. Dictionary of stable compounds]*, Kyiv: KMM, 2017 (Serii „Leksykohrafichna spadshchyna Ukrainy”).
- Nakonechnyi M., *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, Kharkiv: Rukh, 1928.
- Oliinyk, Hanych 1997 – Oliinyk I.S., Hanych D.I., *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, Kyiv: A.S.K., 1997.
- Pidmohylnyi, Pluzhnyk 1993 – Pidmohylnyi V., Pluzhnyk Ye., *Rosiisko-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnnyk. Frazeolohiia dilovoi movy [Russian-Ukrainian phraseological dictionary. Phraseology of business language]*, perevydannia 1927 r., Kyiv: UKSP „Kobza”, 1993.
- Ponomariv – *Bloh profesora Ponomareva: Paralimpiada chy ParaOlimpiada? [Professor Ponomarev's blog: Paralympics or ParaOlympics?]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2014/03/140313_ponomariv_blog12_ko (20.07.2021).
- RUS 1924–1933 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, hol. red. A.Yu. Krymskyi, Kyiv, 1924–1933, t. I–III.
- RUS 1924, I – *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, hol. red. A.Yu. Krymskyi, Kyiv, 1924, t. I, s. 50, 117, 173, 210.
- RUS 1928, III, 2 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, hol. red. A.Yu. Krymskyi, Kyiv, 1928, t. III, vyp. 2, s. 453, 455, 623.
- RUS 1932, II, 2 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, hol. red. A.Yu. Krymskyi, Kyiv, 1932, t. II, vyp. 2, s. 338, 799, 1035.
- RUS 1933, II, 3 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, hol. red. A.Yu. Krymskyi, Kyiv, 1933, t. II, vyp. 3, s. 799.

- RUS 1937 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, Kyiv 1937, s. 119.
- RUS 1948 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, Moskva: Derzh. vyd-vo inshom. i natsion. slovnykiv, 1948, s. 81, 95.
- RUS 1961 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, Kyiv: AN URSSR, 1961, s. 55, 81, 95, 291.
- RUS 1970, 1 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 3 tomakh, Kyiv: Naukova dumka, 1970, t. 1, s. 249.
- RUS 2011, 1 – *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]*, u 4 tomakh, Kyiv: Znannia, 2011, t. 1, s. 340, 341, 474, 553.
- SDKUM 2006 – *Slovnyk-dovidnyk z kultury ukrainskoi movy [Dictionary-reference book on the culture of the Ukrainian language]*, D. Hrynchyshyn, A. Kapeliushnyi, O. Serbenska, Z. Terlak, Kyiv: Znannia, 2006.
- SDM 2018 – Doroshenko M., Stanylavskiy M., Strashkevych V., *Slovnyk dilovoi movy. Terminolohiia ta frazeolohiia [Business language dictionary. Terminology and phraseology]*, Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018, reprinted z vyd. 1930 r., 248 s. (Seriiia „Slovnykova spadshchyna Ukrainy”).
- Syniavskiy O., *Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]*, Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018, reprinted z vyd. 1931 r., 368 s. (Seriiia „Ukrainska hramatychna klasyka”).
- Slyno I.I., *Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy za pamiatkamy XIV–XVIII st. (Chasovi zvoroty) [Historical syntax of the Ukrainian language according to the monuments of the XIV–XVIII centuries. (Time returns)]*, Chernivtsi: Cherniv. derzh. un-t, 1968.
- Smerechynskiy S., *Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu) [Essays on Ukrainian syntax (in connection with phraseology and stylistics)]*, Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2021, reprinted z vyd. 1932 r., 284 s. (Seriiia „Ukrainska hramatychna klasyka”).
- Sulyma M., *Lektsii z ukrainskoi syntaksy. Stenohrama lektsii, chytanykh u m. Kharkovi 1927/28 akademichnogo roku na kursakh dlia vykladachiv ukrainskoi movy [Lectures on Ukrainian syntax. Transcript of a lecture given in Kharkiv in the 1927/28 academic year at courses for Ukrainian language teachers]*, Kharkiv, 1928.
- SUM 1970, 1 – *Slovnyk ukrainskoi movy [The Ukrainian Language Dictionary]*, v 11 tomakh, red. I.K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1970, t. 1, s. 551.
- SUM 1972, 3 – *Slovnyk ukrainskoi movy [The Ukrainian Language Dictionary]*, v 11 tomakh, red. I.K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1972, t. 3, s. 7.
- SUMZh 2016 – *Slovnyk ukrainskoi movy [The Ukrainian Language Dictionary]*, vidp. red. V.V. Zhaivoronok, Kyiv VTs „Prosvita”, 2016, s. 129, 290.
- Taranenko O.O., *Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy i yavlyshche puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehorii imennyka) [Modern tendencies to revise the normative principles of the Ukrainian literary language and the phenomenon of purism (within the grammatical categories of the noun)]*, [v:] „Movoznavstvo”, hol. red. V.H. Skliarenko, Kyiv 2005, № 3–4, s. 85–104.
- Timchenko E.K., *Funkcii genitiva v yuzhnorusskoj yazykovoj oblasti [Functions of the genitive in the South Russian language area]*, Varshava 1913.

- Tymchenko Ye., *Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi [Vocative and instrumental in the Ukrainian language]*, Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii Nauk, 1926.
- Umanets, Spilka 1924 – Umanets M., Spilka A. (Komar M.), *Slovar rosiisko-ukrainskyi [Russian-Ukrainian dictionary]* / Umanec M., Spilka A., *Russko-ukraynskii slovar [Russian-Ukrainian dictionary]*, Berlin: Ukrainske slovo, 1924, peredruk iz vydannia 1893 r.
- URS 1962, 5 – *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk [Ukrainian-Russian dictionary]*, u 6 tomakh, Kyiv: AN URSSR, 1962, t. 5, s. 66.
- URS 1963, 6 – *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk [Ukrainian-Russian dictionary]*, u 6 tomakh, Kyiv: AN URSSR, 1962, t. 6, s. 41.
- URS 1975 – *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk [Ukrainian-Russian dictionary]*, Kyiv: Naukova dumka, 1975.
- URSD 2013 – *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk-dovidnyk [Ukrainian-Russian dictionary-reference book]*, Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2013.
- Kharchenko S., *Syntaksychni normy ukrainskoi literaturnoi movy XX – pochatku XXI st. [Syntactic norms of the Ukrainian literary language of the XX – beginning of the XXI century]*, Kyiv: Milenium, 2017.
- Shevelov Yu., *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii (1947–1953 rr.) [Essay on the modern Ukrainian literary language and other linguistic studies (1941–953)]*, Kyiv: Tempora, 2012.